

KAPITOLY Z AXIOLÓGIE (IV)

VLADIMÍR BROŽÍK

Realizácia hodnôt

V predchádzajúcich kapitolách, venovaných procesu genézy hodnôt, sme sa zaoberali hodnotami ako produktmi ľudskej praxe, praktického spredmetňovania sa človeka v skutočnosti. Potenciálne hodnoty, ktoré sú ako účelové alebo významové zástoje objektov a konaní v ľudskej praxi produktom tohto spredmetňovania, sú však funkčné iba vo vzťahu k subjektu, iba ako predmety subjektívnych potrieb. Realizujú sa iba vo vzťahu k potrebám a iba v závislosti od týchto potrieb.

Proces realizácie hodnôt je teda osobitným procesom, v ktorom sa produkty praxe stávajú predmetom potreby, hoci aj tej istej potreby, ktorá stimulovala prax. Tento proces sa zvyčajne stotožňuje s hodnotením, v skutočnosti však v sebe zahŕňa hodnotenie iba ako jeden zo spôsobov realizácie. Nie každá potenciálna hodnota sa stáva predmetom hodnotenia; ním sa stáva iba za určitých okolností, iba pre určitý subjekt a iba určitým spôsobom. Pre mnohé potenciálne hodnoty zostávame doslova hluchí a slepí a mnohé si uvedomujeme iba vo výnimočných situáciách.

To však neznamená, že potenciálna hodnota, ktorá sa nestala predmetom hodnotenia, je iba teoretickým predpokladom, ktorý sme si zaviedli preto, aby sme tak vykonštruovali objektívny základ hodnotiaceho vzťahu. Potenciálne hodnoty sú spôsobom existencie človeka medzi vecami, ony tvoria hodnotové prostredie, v ktorom žije iba človek a bez ktorého nie je ako človek schopný žiť. Bez ohľadu na to, či si ich uvedomujeme, či ich hodnotíme, či ich ako hodnoty subjektívne prežívame, sú objektívne funkčné ako špecificky ľudské, ekologické determinanty. Dieťa si nemusí uvedomovať potenciálnu hodnotu vlastných rodičov, občan si nemusí uvedomovať potenciálne hodnoty politického systému, v ktorom žije, a obyvateľ sídliska potenciálne hodnoty jeho urbanistického riešenia, ale všetky tieto hodnoty sú ekologicky funkčné ako podmienky ľudskej existencie, ako dôležité, špecificky ľudské ekologické faktory. Najdôležitejší súbor takýchto ekologicky funkčných hodnôt je napokon domov človeka, ktorého hodnoty si uvedomujeme zvyčajne až vtedy, keď ich strácame.

Práve tu má svoje korene známy a už nespočetnekrát opisovaný hodnotový paradox — pokiaľ potenciálne hodnoty plnia svoju ekologickú funkciu, či už ako predmet vitálnych alebo intelektuálnych potrieb človeka celkom samozrejme a každodenne, pokiaľ sa nestávajú predmetom hodnotenia. Iba vtedy, keď plnia túto funkciu nedostatočne, keď sa stávajú predmetom nenасыtenej potreby, vtedy sa na ne sústreďuje záujem subjektu a tešia sa zvýšenej hodnotovej pozornosti. Hodnotíme predovšetkým to, čoho sa nedostáva, a nehodnotíme to, čo celkom samozrejme nasycuje našu potrebu, pretože nasýtené potreby nepocítujeme ako potreby ani vtedy, keď ide o základné vitálne potreby. Pretože potenciálne hodnoty sú funkčné vždy iba vo vzťahu k našim potrebám, realizujú sa predovšetkým ako dôležitý ekologický faktor.

Práve spomínaný hodnotový paradox však neprestajne zväzda axiológiu k subjektí-

vistickému uvažovaniu o hodnotení ako o projekcii našich predstáv o tom, čo je hodnotné, bez prihliadnutia na to, čo takúto projekciu objektívne umožňuje a determinuje. Medzi tieto objektívne determinanty hodnotiaceho vzťahu nepatria iba faktory, ktoré ovplyvňujú vývoj hodnotových noriem subjektu a o ktorých budeme hovoriť neskoršie, ale aj celý súbor ekologicky funkčných, potenciálnych hodnôt, a to aj vtedy, keď sa nevynárajú z prítmnia latentnosti. Aj vtedy, keď sa určitá potenciálna hodnota nestáva predmetom hodnotenia, je (hoci nie bezprostredným) objektívnym činiteľom, ktorý ovplyvňuje hodnotenia. Samozrejmnosť, a preto latentnosť potenciálnej hodnoty x sa stáva predpokladom aktualizácie potenciálnej hodnoty y, pretože iba nasýtenie jedných potrieb umožňuje, aby sa prebudil záujem o nové hodnoty, ktoré sa subjektu ponúkajú. „Utrápený, ubiedený človek nemá nijaký zmysel ani pre najkrajšie divadlo“,¹⁰ konštatuje Marx, a je to pravda nielen preto, že ubiedenému chýba norma pre hodnotu divadla, ale aj preto, že iba relatívne nasýtenie vitálnych potrieb človeka umožňuje rozvinúť jeho špecificky ľudské, intelektuálne potreby. A tak práve samozrejmnosť, a z nej vyplývajúca latentnosť jednej potenciálnej hodnoty sú predpokladom vývoja nových záujmov a nových potrieb. Napokon aj to, čo je dnes žiadúce, môže byť zajtra samozrejmé, a preto upadne do polohy nehodnotenej, ale napriek tomu ekologicky funkčnej potenciálnej hodnoty. Takto sa samozrejme, a preto sa nehodnotené zástoje objektov či konaní ocitajú v spodných vrstvách hodnotovej pyramídy, ktorej vrcholové, aktuálne pocitované hodnoty by sa zrútili, keby sa nemohli oprieť o tento základ.

Preto je pre marxistickú axiológiu nevyhnutné odlišiť realizáciu hodnôt od ich subjektívnej aktualizácie, ktorá je iba jednou z jej foriem. Práve preto (a nie napriek tomu), že celá množina potenciálnych hodnôt, ktoré tvoria hodnotové prostredie človeka, je predovšetkým ekologicky funkčná, pociťujeme a prežívame, t. j. aktualizujeme iba niektoré potenciálne hodnoty z tejto množiny.

Z celej množiny potenciálnych hodnôt sa aktualizujú predovšetkým tie potenciálne hodnoty, ktoré:

a) Zodpovedajú nenasýteným potrebám a sú preto vzácne a vyhľadávané. Záujem o tieto hodnoty stimuluje praktickú aktivitu subjektu k ich tvorbe a tým aj k prekonávaniu ich nedostatku.

b) Protirečia našim potrebám, a sú preto negatívnou formou potvrdenia ľudskej existencie. Sem patria všetky potenciálne hodnoty, ktoré klasifikujeme našimi normami v negatívnej stupnici ako škodlivé, zlé, ohavné, protiprávne, regresívne a pod. Je príznačné, ale pritom celkom prirodzené, že tieto hodnoty si uvedomujeme vždy intenzívnejšie ako ich pozitívny protiklad, pretože hodnoty, ohrozujúce našu existenciu sa oveľa ťažšie stávajú samozrejmými. V praktickej aktivite sa človek usiluje tieto hodnoty eliminovať; jedinou cestou ich prekonania je ich dialektická negácia a teda obnovenie na novej vyššej úrovni.

c) Hodnoty, ktoré sa stávajú predmetom „návyku“, vďaka tomu, že ich aktualizácia prináša subjektu pocit uspokojenia, príjemný emocionálny stav a podobne. To sa týka niektorých predmetov potrieb vitálnych, ale najmä predmetov potrieb intelektuálnych, kde opätovná aktualizácia určitých potenciálnych hodnôt spätých napríklad s domovom človeka potvrdzuje subjektu jeho seba-vedomie, osvedčuje ľudskosť jeho existencie atď., slovom dáva mu príležitosť a zažívať sám seba v hodnotení. Túto funkciu plnia napríklad hodnoty, ktoré klasifikujeme v hodnotení ako estetické, ale aj mnohé hodnoty etické a iné.

d) Hodnoty, ktoré sa síce nestávajú predmetom návyku, ale naopak porušujú návyk

¹⁰ K. Marx, B. Engels, *O umení a literatúre*, Bratislava 1954, 35.

tým, že ich subjekt spája so stále novými znakmi a núti tak touto sémantickou inováciou sám seba k oživovaniu pozornosti, ktorá je v tomto prípade žiadúca. To sa týka všetkých hodnôt, ktorých znaky podliehajú tzv. módnym zmenám, napríklad v odievaní, v spôsobe prejavu (dikcia, gestá) a pod.

Proces aktualizácie hodnôt je takto subjektívne podmienený stavom našich potrieb a záujmov, nie je prostou subjektívnou reakciou na dané hodnoty, ale je špecifickou interakciou subjektu a objektu aktualizácie. Nie sú to však iba potreby a záujmy, ale i miera poznania skutočnosti, ktorá subjektívne podmieňuje proces pozdvihovania potenciálnej hodnoty do pozície predmetu aktualizácie. Iba poznanie súvislostí hodnotového poľa dovoľuje subjektu postihnúť „zástoj“, ktorý objekt v tomto poli zaujíma, bez ohľadu na to, či ide o praktický zástoj, alebo významový (i keď v druhom prípade je podmienkou aj „znalosť“ príslušného sémantického kódu) alebo o oba súčasne.

Konštatovania takého typu, ako „diaforit je surovina“, „tento obraz je umelecké dielo“, „fujara je hudobný nástroj“ a pod. sú výsledkom takéhoto poznania hodnotových súvislostí, výsledkom identifikovania príslušnej potenciálnej hodnoty. Identifikácia hodnôt, práve preto, že je výsledkom ich poznania, môže byť pravdivá alebo nepravdivá, kým samo hodnotenie, ktoré je identifikáciou podmienené, môže byť pravdivé či nepravdivé iba potiaľ, pokiaľ bola pravdivá či nepravdivá východisková identifikácia. Hodnotenie samo, ako konfrontácia subjektívnej normy s potenciálnou hodnotou, môže byť iba viac alebo menej adekvátne záujmom hodnotiaceho subjektu.

Divák, ktorý považuje divadlo za reprodukciu skutočnosti alebo dokonca za samu skutočnosť (a zasahuje v kritických okamihoch do deja, aby varoval dramatického hrdinu pred nebezpečenstvom) sa dopustil omylu pri identifikácii jeho potenciálnej hodnoty, a preto jeho hodnotenie diela bude celkom falošné. Ak však dvaja diváci zhodne identifikujú toto dielo ako významovú štruktúru vzťahujúcu sa na hodnoty, ako významový artefakt a ak jedného z nich dielo uspokojuje, kým druhému sa nepáči, nemožno už rozhodnúť, kto z nich má pravdu a kto sa mýli. Obidve hodnotenia môžu byť adekvátne použitým normám a nimi presadzovaným záujmom subjektu. V mnohých prípadoch sa však aktualizácia hodnôt končí ich identifikáciou, uvedomením si ich jestvovania, ktoré stačí na to, aby si subjekt vo vzťahu k nim zvolil adekvátne hodnotové správanie.

To platí najmä v prípadoch sémantickej identifikácie, ktorá je podmienená priradením znaku k už známej hodnote. Ide obyčajne o určité vlastnosti objektov, alebo charakteristické prejavy sprevádzajúce konanie človeka, ktoré spájame s hodnotami ako ich príznaky. V týchto prípadoch je však identifikácia podmienená nielen predchádzajúcim poznaním, ale i hodnotením. Vôňa pokrmu je príznakom jeho úžitkovej hodnoty a gesto, ktorým človek umočňuje svoju výpoveď príznakom jeho úprimnosti. Identifikácia hodnoty je tu umožnená interpretáciou hodnotového významu zvoleného príznaku, ktorý však iba zastupuje už predtým aktualizovanú hodnotu. Sémantická identifikácia zahŕňa v sebe na rozdiel od vecnej identifikácie (podmienennej poznaním súvislostí, ktoré potenciálne zhodnocujú objekt), hodnotiaci postoj, zatiaľ čo vecná identifikácia tento postoj iba umožňuje.

Sémantická identifikácia umožňuje subjektu okamžite reagovať na hodnotu, ktorej prítomnosť signalizuje príznak, a tak sa stáva pre subjekt dôležitým orientačným činiteľom. Správanie človeka, založené na sémantickej identifikácii hodnoty však môže byť neadekvátne skutočnej hodnote, pretože príznak hodnoty je príznakom iba pre vedomie subjektu a jeho výskyt nie je objektívne viazaný na potenciálnu hodnotu. Nielen konajúci človek môže imitáciou týchto príznakov predstierať určité hodnotové správanie, ale i v ostatnom hodnotovom prostredí môže náhodný výskyt príznaku hodnoty viesť k falošnej identifikácii.

Existencia sémantickej identifikácie hodnôt však dovoľuje pochopiť, prečo subjekt

prežíva za určitých okolností silný, hodnotou vyvolaný emocionálny afekt bez toho, že by mu bezprostredne predchádzalo hodnotenie. Pretože samej interpretácii hodnotového príznaku je imanentný hodnotiaci postoj, prejaví sa jemu zodpovedajúci emocionálny afekt bezprostredne a okamžite v okamihu sémantickej identifikácie hodnoty. V závislosti od normy, ktorá kodifikuje príznaky dobra i zla, vznešenosti i nízkosti atď., sme schopní okamžite emocionálne reagovať na to, čo identifikujeme ako dobro či vznešenosť, zlo alebo nízkosť.

Tento fakt je však nikdy nevysychajúcim žriedlom úvah o tzv. emocionálnej podstate hodnotení, o existencii mimointelektuálnych schopností človeka, ktoré mu dovoľujú jednoducho „vnímať“ hodnoty asi tak, ako vnímame farbu, tvar alebo rozmer vecí. Odtiaľ to nie je nikdy ďaleko ani k stotožňovaniu hodnôt s vlastnosťami vecí. Ak sa farba alebo rozmer stane subjektu znakom hodnoty, potom naozaj stačí prostý vnem na to, aby vyvolal zodpovedajúce hodnotové správanie, rátajúc do toho aj primeraný emocionálny afekt; ale toto všetko je možné iba preto, že sa tu vnímanie spája s interpretáciou hodnotového významu, že konkrétne-zmyslová vlastnosť sa stáva nástrojom sémantickej identifikácie hodnoty.

Na vecnú identifikáciu potenciálnej hodnoty nadväzuje a sémantickú identifikáciu takto podmieňuje vlastné hodnotenie, ktoré završuje proces aktualizácie hodnôt.

Hodnotenie nie je totožné s poznaním, pretože hodnotiaci vzťah je špecifický práve tým, že v ňom vynášame súd nad hodnotovú skutočnosťou, že v ňom nehladáme odpoveď na otázky o podstate elementov ontologického bytia, ktoré sa nám stali predmetom poznania, ale pýtame sa, čím sú nám tieto elementy v našej praxi. Práve preto nemožno hodnotenie odrtnúť od poznania, pretože iba poznanie toho, čo jestvuje, dovoľuje súdiť jestvujúce. Hodnotenie je podmienené poznaním a vyrastá z poznania, poznanie predchádza hodnoteniu a prechádza v hodnotenie. Pretože sa človeku v hodnotení jeho vlastná subjektivita prezentuje ako fenomén, je každé hodnotenie koniec koncov formou sebauvedomovania subjektu, a preto i zdrojom poznania pre hodnotiaci subjekt a o hodnotiacom subjekte. Odpoveď na otázku, čím je človeku svet, v ktorom žije, je súčasne i odpoveďou na otázku, čím je človek v tomto svete, aké je jeho miesto v jestvujúcom hodnotovom prostredí. Avšak nielen čím je v tomto prostredí bytostne; hodnotenie, ktoré je vždy podmienené stavom poznania, potrieb a záujmov subjektu, je aj výrazom tohto stavu subjektu.

Každá aktuálna (pocitovaná, prežívaná) hodnota je nielen odrazom bytostnej situácie konajúceho subjektu, ale aj výrazom názorovej situácie hodnotiaceho subjektu. Konajúci subjekt nie je nikdy absolútne totožný s hodnotiacim subjektom; táto totožnosť sa síce stále znovu dosahuje konaním, ktoré je stimulované hodnotením, ale tak isto sa stále znovu porušuje tým istým konaním, ktoré svojimi dôsledkami pripravuje hodnoteniu nové otázky. Človek hodnotí, aby mohol konať, a musí hodnotiť, pretože koná. Medzi hodnotou ako spredmetnením (potenciálnou hodnotou) a hodnotou ako predmetom neuspokojenej potreby (aktuálnou hodnotou) nejestvuje mechanická paralela. Takáto paralela sa síce neprestajne tvorí tým, ako si potreba produkuje svoj predmet, i tým, ako predmet vyvoláva potrebu, oboma sa však súčasne aj porušuje.

Hodnotenie je však zložitý proces, ktorým si subjekt uvedomuje nielen stav svojich potrieb a stav potenciálnych hodnôt, ktorými sa tieto potreby nasycujú, ale aj napätie, ktoré vzniká medzi potrebami a predmetmi ich ukájaní. Aj preto sa v minulosti tak často stretávame s pokusmi redukovať teóriu hodnôt na uvažovanie o tom, „čo má byť“. K vlastnému hodnoteniu dochádza vždy tam, kde sa subjekt stretáva s novou alebo ním samým doteraz nehodnotenou potenciálnou hodnotou, alebo vtedy, keď sa potreby a záujmy subjektu zmenili a nútia subjekt „prehodnotiť“ potenciálne hodnoty a znovu, novým spôsobom ich aktualizovať. Nástroje hodnotenia, hodnotové normy (ktorých problematiku rozo-

berieme v ďalšej kapitole) sú vždy súborom názorov a predstáv o tom, čo je hodnotné, t. j. takým súborom, ktorý je výrazom záujmov subjektu, a preto každé hodnotenie je vždy konfrontáciou toho, čo by podľa predstáv subjektu „malo byť“, a tým, čo subjekt vo svojom hodnotovom prostredí hodnotí. Preto hodnotenie nie je nikdy prostým meraním potenciálnej hodnoty, ale je porovnávaním, konfrontáciou. Predstava o tom, čo je užitočné, krásne alebo progresívne slúži subjektu na posúdenie potenciálnej hodnoty, ktorá sa vo vzťahu k použitej norme javí parciálnym spôsobom ako aktuálna úžitková, estetická, alebo politická hodnota.

Kým potenciálna hodnota je produktom praktického spredmetnenia, aktuálna hodnota je predovšetkým produktom hodnotiaceho aktu, a preto aj projekciou subjektívnych noriem. Subjektívno-idealistické koncepcie absolutizujú moment zameranosti subjektu a chápu aktuálnu hodnotu ako výsledok intenciálneho aktu, naivno-realistické koncepcie túto zameranosť ignorujú. Marxizmus túto zameranosť nikdy nepopiera, ale vysvetľuje ju ako vedomý odraz sociálnej, spoločenskej zaradenosti subjektu, pretože aj samu ľudskú podstatu chápe ako súhrn spoločenských vzťahov. Práve preto marxizmus túto zameranosť aj programove zdôrazňuje: ... „materializmus obsahuje takrečeno straníckosť, vyžaduje totiž, aby sme sa pri akomkoľvek hodnotení udalosti priamo a otvorene postavili na stanovisko určitej spoločenskej skupiny“.¹¹

Z kontextu Leninových úvah vyplýva, že má na mysli predovšetkým politické hodnotenia, v širšom zmysle však táto požiadavka platí všeobecne pre každý hodnotiaci postoj a nielen pre hodnotiaci postoj. Iba keď konám *určitým* spôsobom, iba vtedy sa pre mňa skutočnosť určitým spôsobom aj zhodnocuje a iba keď presadzujem v hodnotení určitý záujem, aktualizujú sa mi zhodnotenú skutočnosť spôsobom zodpovedajúcim tomuto záujmu. Podmieňovací spôsob, použitý v tomto výroku, zodpovedá objektívnej povahe hodnôt, a ako vidno, neoslabuje závažnosť hodnotových funkcií, ale naopak, ju zdôrazňuje, vyzdvihujúc pritom aj hodnotovú závažnosť každého ľudského konania.

Bytostná zainteresovanosť subjektu na hodnotení vyplýva z faktu, že hodnotenie je formou sebauvedomenia subjektu, je procesom, v ktorom sa konštituuje sebavedomie subjektu, či už je ním jednotlivec, alebo spoločenská skupina. Potenciálne hodnoty sa realizujú vo vzťahu k saturovaným potrebám ako špecificky ľudské ekologické determinanty, a tým sa stávajú základňou pre rozvíjanie nových, nenасыtených potrieb. Aktualizácia hodnôt je osobitným spôsobom ich realizácie, je výsledkom uvedomenia si vlastných, nenасыtených potrieb a im zodpovedajúcich potenciálnych hodnôt. Vychádza z identifikácie hodnôt, ktorá je podmienkou vlastného hodnotenia, v ktorom subjekt konfrontuje svoje názory a predstavy o žiadúcich hodnotách so stavom hodnotového prostredia. Aktualizácia hodnôt je procesom, v ktorom si uvedomujeme štruktúru ľudského bytia vo formách daných povahou noriem, a preto je tak bytostným, ako aj názorovým sebauvedomením jednotlivca i spoločenskej skupiny.

(Pokračovanie)

¹¹ V. I. Lenin, *Spisy I*, Bratislava 1953, 353.